

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri,
tarixçi

III Yazı

Quba Soyqırımı Amazaspın və köməkçisi Nikolayın Quba soyqırımı

Bundan başqa öldürülmüşdü. Molla Şahbaz, oğlu ilə birlikdə usta Məhəmməd Rəsul Bayram oğlu, Məşədi Musa Zeynal oğlu, Məşədi Əli Məşədi Feyzulla oğlu, Kərbəlayi Dadaş Bağır oğlu, Cabbar Məmmədli oğlu, Səibə-Səfərəli, Məşədi Talib oğlu və başqaları. Bundan başqa təhqirəmiz hadisələr olurdu. Məsələn Amazaspın əsgərləri hörmətli ağsaqqalara müsəlman qadınlarını onların yanına gətirmələrini əmr edirdilər. Bu cür əmrləri yerinə yetirməkdən imtina etdiklərinə görə Əlipaşa Kərbəlayi Məhərrəm oğlu öz oğlu ilə birlikdə öldürülmüşdü. Oğlu atasının gözləri qabağında süngü ilə deşik-deşik edərək, gözlərini çıxarmış, üzünü və qamını cırmışdılar. Ümumiyyətlə iki min nəfərə yaxın kişi, qadın və uşaq öldürülmüşdü. Ermənilər adları qohumları tərəfindən gizli saxlanılan yüz nəfərə qədər qadın və qız zorlamışdılar. Müsəlmanların əmlakı oğurlanırdı. İctimai xadimlərin hesablamalarına görə Amazaspın dəstəsi Quba şəhərindən dörd milyon nəfər pul, dörd milyon yarım qızıl və qızıl əşyaları və daş-qaş, 25 milyon manatlıq ərzaq və digər məhsullar qarət etmişdi. Bundan başqa, Quba şəhərində yüz beş ev, müxtəlif tikililər yandırılmışdı. Evlər İbrahim bəy Şixlinski, Məşədi Əli Hüseynova, Orucali Əhmədova, Bakir Mehraliyev, Sətar Məmmədyarova, Hidayət Əmirbəyova, Qafar Orucova, Əli bəy Zizikskiya, Rəcəb Orucova və başqalarına məxsus idi. Müsəlman idarələri yerləşən binalar da yandırılmışdı. Yanğınlar nəticəsində evlərin və idarələrin sahiblərinə yüz milyon manatlıq zərər dəymişdi. Amazaspın dəstəsi Qubaya gələrkən dəmir yolunun hər iki tərəfindəki müsəlman kəndlərinə də hücumlar edir, evləri yandırır, dağıdır, əmlakını oğurlayır, qaçmağa macal tapmayan sakinləri qəddarcasına öldürürdü.

Bəzi kəndlərin əhalisi ermənilərin qarşısına ağ bayraq çıxardı. Ermənilər onlarla heç bir danışıq aparmır, hamısını öldürür, kəndləri yandırır. Məsələn, belə bir hadisə Əlixanlıda da olmuşdu. Amazaspın və Nikolayın əsgərləri yanlarına danışığa gəlmiş starşına Mirzə Məmməd Dadaş oğlu və Gülhüseyn Məhərrəm oğlunu öldürmüşdü. Dəvəçibazar və Qızılburun kəndlərindən 15 nəfəri ağsaqqalın gətirdiyi duz-çörəyə əhəmiyyət verməyərək Amazaspın dəstəsi onları qətlə yetirmişdi. Amazasp və onun dəstəsi müsəlmanların dini hissələrinə də təcavüz edirdilər: onlar tərəfindən çoxlu məscid və Quran yandırılmışdı. Aydınlaşdırıldığına görə, bolşevik - daşnak quldur dəstəsi Quba qəzasında 122 müsəlman kəndini yandırır və dağıdır. Bu kəndlər

dağıdırlarkən 60 nəfər kişi, qadın və uşaq öldürülmüşdü. 53 kişi yaralanmışdı. Evlərin, ictimai binaların, müxtəlif tikililərin dağıdılması və yandırılması, mal-heyvanın oğurlanması ilə məşğul olan quldur dəstəsi adları çəkilən kəndlərin sakinlərinə 58121059 manatlıq zərər vurmuşdu. Gelovaninin də ifadələrindən göründüyü kimi, Amazaspın dəstəsi Qubaya Şaumyan tərəfindən cəza məqsədilə göndərilmiş. O vaxtkı hərbi komissar Karqanovun yaratdığı və üzvlərinin sayı təxminən iki min nəfər olan bu dəstə demək olar ki, bütünlüklə "daşnaksütyun" və "bolşevik" ünsürlərdən ibarət idi. Dəstənin rəhbəri daşnaksütyun Amazasp, komissarları isə bolşevik Nikolay və bolşevik Venunts adlı bir nəfər təyin edilmiş. "Cəza dəstəsi" adlandırılan

Bağirov, Məmmədmusa Məmmədli oğlu, Kərbəlayi Abuzər Məstətan oğlu, Məşədi Hüseynqulu Bağirov, Məşədi Həmdulla Əliyev, Şükür Turab oğlu, Məşədi Molla Yusif xan, Hacı Əhməd Əlimurad oğlu və Molla Hacıbaba Axundzadə.

Yuxarıda təsvir edilənlər adları çəkilmiş zərər görələrdən başqa bu sakinlər də zərər çəkənlər kimi də təsdiq edilib: Məmmədli Kərbəlayi, İrzaqulu oğlu, Məşədi Hüseynqulu Sultanov, Məşədi Sultan Əsgərov, Məşədi Hacığa Kərbəlayi Əhməd oğlu, Miraləkbər Mirməmməd oğlu, Durna Məşədi Talib qızı, Kərbəlayi Paşa Turab oğlu, İsmayıl Kərbəlayi Məmmədağlı oğlu, Zəhra Yusif qızı, Molla Şixhüseyn Axundzadə, starşınalar - Dəvəçikənddən Şaban Sərdar oğlu, Sədəndən Dadaş Musa oğlu, Əlixanlıdan Nəcməddin İsmayıl oğlu, Siyəzəndən - Baləmi Zülfüqar oğlu, Boyatdan -

1453 və 1607-ci maddələri ilə cinayət işi qaldırılmasını təklif edirəm.

Keçmiş komissarlar Şaumyan və Karqanovun ölümləri nəzərə alınaraq onlar haqqında cinayət işi qaldırılmasın.

Komissiyanın üzvü: Məhkəmə tədqiqatçısı A. Novatski

Quba soyqırımı zamanı qeyd olunub ki, həmin dövrdə təkcə Quba qəzasında 16 782 nəfər öldürülüb, 122 kənd yerlə yeksan edilib. Quba şəhərində 259 ev yandırılıb, 1800 nəfər azyaşlı soyqırımın qurbanı olub.

Qırğınlar

Bakıda mart hadisəsini törədən və şərq Azərbaycanı tamamilə dəmir və atəşdən keçirən bolşevik və daşnaklar qərbdə də sakit oturmədilər. Bakıdakı bolşevizm hərəkatı Rusiya bolşevizminin bir qolu idi. Bakıda öz sıralarında əsas etibarı ilə o, rus fəhlə-

yük gurultulara səbəb olmaqla İrəvana heyətlər göndərildi. Bu heyət təhqiqat apararaq qayıtdı və İrəvan vilayətində 211 kəndin məhv və 100 minə qədər əhalinin məhv edildiyini isbat etdilər. Seym tərəfindən mühacirlər üçün 15 milyon manat yardım təyin edildi isə də, 3 milyon verildi və biçərələrin ehtiyacları tamamilə dəf edilmədi. Beləcə, İrəvan vilayətində 100 minə qədər müsəlman və türklərin məhv edilməsinə səbəb olan soyqırım baş verdi.

Seymin gücsüzlüyü

Zaqafqaziya Seymi yeni dövlət-ölkənin inzibati idarə olunması işində Azərbaycan türklərinə qarşı soyqırımı durdurmaq işində özünü doğrulda bilmədi. Zaqafqaziyanın bütün hadisələrində mənafehlərin və vətəndaşların hüquqlarının müdafiə edilməsi vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilmədi. Sey-

Bolşeviklərin Azərbaycandakı qurbanları

bu bu quldur yığınağı heç bir siyasi məqsədə xidmət etmir. Bu faktı qubalılar qarşısında çıxış edərkən Amazasp özü də dəfələrlə təsdiqləmişdi: "Mən "cəza dəstəsi" bura (Quba şəhərinə) ona görə göndərilmişəm ki, iki həftə əvvəl öldürülmüş ermənilərin qisasını alım. Mən bura Sovet hakimiyyəti qurmağa, ya da qayda-qanun yaratmağa gəlməmişəm. Mənə bolşeviklər tərəfindən əmr edilmişdi ki, dənizin (Xəzər dənizi) sahillərindən Şah dağa qədər müsəlmanları məhv, evlərini yerlə yeksan edim. Biz... Ancaq mənə sizə rəhmim gəldi və əmrin icrasını dayandırdım".

"Cəza dəstəsi"ndə Amazasp köməkçisi Nikolay, Venunts və digər quldurlardan başqa Quba şəhərinin bir çox keçmiş erməni sakinləri də vardı. Onlar da soyqırımın törədilməsində iştirak etmişdi. Həmin şəxslər bunlardır: Arutyun Ayrapetov, dəllək Cavad (milliyyət erməni), Arutyunov, Əmircanovun qohmları və özü, dükançı Məlikov, Vartan, Qriqorinin Qubada evi olan oğlu Mirzəcanın nəvəsi Arutyun, dəyirman sahibi Vartan oğlu Avakov, Arutyun Baba oğlu, Aleksandr Mukasyants, Tatevos Yaqub oğlu, Babacan oğulları ilə və Arutyun Karapet iki oğlu və qohumları ilə. Bu quldurlar aşağıda adları çəkilən zərərində Quba sakinlərini talamışdılar: şəhər başçısı Əlibəyov, Hacı İsmayıl Orucov, Hacı Hidayət Musayev, Məşədi İbad

Dilal Məşədi Məmmədbağır oğlu, Ceydan-İsrafil Məmməd oğlu, Qaraqurtlu kəndindən - Şeyda Şixəli oğlu, Nərcəndən - Xəmməd Barat oğlu, Aşağı Buduqdan - Məstətan Nəsir oğlu, Avarandan - Hacı Şeyda Nəzər oğlu, Nükədidən - Rüstəm Fileydan oğlu, Mahucdan - Rza Səfərəli oğlu, Amsardan - Hacıyev Mustafa oğlu, Qible Qırz kəndinin mollası Molla Sreyfəddin Hidayət oğlu, Seyidlər kəndinin sakini Hacı Səid Abdulkəlim Hacı Səid oğlu, Şollar kəndinin sakini Rəsul Xəmməd oğlu, mülkədar Həsən bəy Şixlinski, Süsay kəndinin sakini Ulubəy Xeyirbəy oğlu, Nərcəndən kəndinin sakini İbrahim Zahidov, Mahuc kəndinin sakinləri Murad Rəsul oğlu və Fətulla Cəfər oğlu, Digah kəndinin sakini Ömər Şixkərim oğlu, Alpan kəndindən mülkədar Bəybala bəy Qayıbov.

Adı çəkilən "cəza dəstəsi"nin vəhşiliklərinə sübut kimi Quba şəhərini yoxlama-baxış protokolu, zərərində kənd və icmaların tərtib etdikləri aktlarda məhkəmə işinə əlavə olunmuşdu.

Yuxarıda deyilənləri əsas götürərək Amazaspın "Cəza dəstəsi" tərəfindən Quba şəhəri və Quba qəzasının 122 kəndinin tar-mar edilməsi əlaqədar Amazasp Srvandzyan onun köməkçisi Nikolay, komissar Venunts, eləcə də Arutyun Ayrapetov, dəllək Cavad, Avakovlar, Əmircanovlar və başqaları barəsində Qanunnamənin 13, 129, 927, 1633, 1634,

lərinə, qulluqçularını, əsgərləri və dənizçiləri, habelə gürcü və erməniləri birləşdirirdi.

Oktyabr inqilabına qədər bu hərəkatın elə bir əhəmiyyəti yox idi, lakin Lenin və onun silahdaşları Rusiya paytaxtının ağası olduqdan sonra Bakı bolşevikləri də onların təmsalında özlərinə arxa tapdılar. Onlar hamını, xüsusən də ordudan qayıtmış əsgərləri öz işlərinə cəlb etməyə çalışırdılar. Bu rus ordusunda tam nizam-sizliq və anarxiya başladığı dövərə təsadüf edir. Tiflis və Bakının bolşevik təşkilatları Qafqaz və İran cəbhəsindən qayıdan əsgər kütlələrindən öz sıralarını doldurmaq üçün istifadə edirdilər. Onlar silahları ələ keçirir, yerli sakinləri soyub-talayır, gücləri çatan hər şeyi dağıyır aparırdılar. Beləliklə, qısa müddət ərzində Bakı bolşevikləri çoxlu silah, patron, pul, lemyot, zirehli maşın, minik maşını, təyyarə, hərbi gəmi ələ keçirdilər. O zamanlar Rusiyada olduğu kimi, Zaqafqaziyada da tam özbaşınalıq hökm sürürdü. Cəbhədən dönen əsgərlər heç bir hakimiyyət tanımır, bolşevik təbliğatı üçün işləyirdilər.

İrəvan vilayətinin bütün kəndləri Andronik, Dro və sair sərkərdələr tərəfindən yer ilə yeksan və əhalisi məhv edildi. Bu qırğından qurtulanların hamısı Gəncə quberniyasına (1918-ci ilədək Yelizavetpol quberniyası) köç etdilər. İrəvan hadisəsi seymin 5, 7, 19, 20 fevral iclaslarında bö-

min nümayəndələri milli maraqları və siyasi partiyaları regionun ümumi mənafehinə tabe etməkdə bacarıqsız və səlahiyyətsiz olduqlarını göstərdilər. Bu da, seymin özü də daxil olmaqla seymə olan inamı sarsıtdı.

Azərbaycan türkləri öz etiraz səslərini daha ucadan bildirdilər, çünki seymin təşkilatçıları onları başına gətirilən soyqırımlar və müsibətlər bir-birini tamamlırdı. İrəvan vilayətinin bəzi hissələrində yaşayan Azərbaycan türkləri erməni ordusunun girovuna çevrilmişdilər. Ordu müsəlmanlar yaşayan bütöv bir ərazidə adamları kütləvi surətdə qırır, qocalara, qadınlara, uşaqlara beləcə amansızcasına divan tutur, yüzlərlə Azərbaycan kəndlərini yandırır yerlə yeksan edirdi.

Seymin Azərbaycan türklərindən olan deputatları bolşevik və daşnak soyqırımına qarşı etiraz səslərinin qulaq ardına vurulduğunu görərək bu vəhşiliklərin qarşısını almaq üçün heç bir ciddi təşəbbüs göstərə bilmirdi. Bolşeviklərin Bakını işğal etdiyi və böyük bir ərazini öz əllərində saxladığı bir şəraitdə Seym nümayəndələrinin mövqeyi regiondakı ümumi vəziyyətlə bir araya sığışmırdı.

Seymin Azərbaycan türklərindən olan deputatları Bakının və onun rayonlarına kömək üçün əllərindən gələni etdilər, lakin hökumət üzvlərinin əksəriyyəti ya öz-lərinə eşitməməzliyə vurur, ya da təmtəraqlı çıxışlarla kifayətlənirdilər.

Əlbəttə, hökumətin zəifliyi onun bunu istəyib-istəməməsindən asılı olmayaraq Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respublikasının mövcudluğunu qeyri-mümkün etdi. Respublika hüddərlərindən kənarında baş verən gözənlilməz hadisələr də burada öz rolunu oynadı. Beləliklə, Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respublikası parçalandı. Gürcüstan federasiyanın tərkibindən birinci çıxdı və 1918-ci il mayın 26-da Gürcüstan Respublikası yarandı. Bundan sonra Zaqafqaziya sərhədləri daxilində Azərbaycan və Ermənistan Respublikaları təşəkkül tapdı.

(ardı var)